

nyegesebb, hogy a szerző folyamatosan reflektál az adott kor politikai és társadalmi viszonyrendszerére. Így lesz a színház-historiográfia egyszersmind társadalomtörténet is, ami által valamelyest az is láthatóvá válik, hogy az egyes világnézeti koncepciók milyen életmódbeli és morális változásokat kényszerítenek ki, miként alakítják nem csupán a reprezentáció tárgyát és formáját, hanem a művészet megtapasztalásának, a társadalom teátralizálásának természetét is.

A kötet végén Kotte számot vet a történetírás olyan alapvető problémáival is, minthogy a színház fogalmának alkalmazhatóságát egyedül a mindenkori közönség képes legitimálni, illetve hangsúlyozza, hogy a historiográfia természetéből adódóan pusztán töredékes lehet: „A színház roppant különös jelenség. Akárcsak régen, ma sem reprodukálható, nem tárolható, hatása rendkívül szűkre szabott, némelykor nem a többségi igénynek felel meg, haladásrezisztens és főként nem alakítható át információvá és digitális adattartalommal. Röviden tehát atavisztikus, a kétkezi munka világából származó relikvia, mivel nem tud meglenni az aktorok és a nézők egyidejű jelenléte nélkül.” [395.] Bár ezen zárópasszust a jelenlét sokszorosan terhelt és a járványhelyzet okán (kényszeresen) újradefiniált fogalma szempontjából érdemes továbbgondolni, egy mindenesetre az első laptól az utolsóig bizonyos: Kotte úgy konstruálta meg színháztörténeti gépezetét, hogy a benne foglalt színházi formák és szcenikus folyamatok száma a végtelenségig bővíthető legyen. Vagyis: nincsenek sem előzetesen teljesítendő kritériumok, sem merev határok – a színházat ugyanis semmi más, csak a nézés tevékenysége hozza létre. [Balassi]

DÉZSI FRUZZINA

Dél-Szlovákia belakása és metamorfózisa a szlovák irodalomban

HALÁSZ IVÁN: *DÉL-SZLOVÁKIA AZ IRODALOMBAN. SZTEREOTÍPIÁK ÉS INTERETNIKUS ÖSSZEFÜGGÉSEK – JUŽNÉ SLOVENSKO V LITERATÚRE. STEREOTYPY A INTERETNICKÉ SÚVISLOSTI*

A dél-szlovákiai régió megítélése, megközelítése és megjelenítése számos markáns változáson esett át az elmúlt évtizedek szlovák irodalmában. A térség a 20. század '70-es éveitől kezdődően került reflektáltabb pozícióba, olyan szerzők alkotásai révén, mint Ivan Habaj, Ladislav Ballek és Peter Andruška, az irányába való viszonyulás azonban a kezdetektől sokszínű volt. Dél-Szlovákia fogalma az iménti prózaírók műveit egymás mellé helyezve is mintha több párhuzamos valóságot jelölt volna, melyek kiépítésében a szubjektív érzelmi viszonyulás, az elfogultság iránt is fogékony történelmi emlékezet, valamint az utóbbival járó távolságtartás olykor igen nagy súllyal estek latba. Mindennek természetesen a térség sajátos etnikai viszonyai adják az alapját, a szlovák–magyar érintkezés, amely már csak több mint ezer éves múltja

révén is – mint minden igazán hosszú kapcsolat – békés aranykorokat ugyanúgy számon tart, amiként mélypontokat is. Nekünk természetesen éppúgy nem feladatunk a két nemzet viszonyának s e kapcsolat változásainak hathatós feltárása, amiként az itt bemutatásra kerülő kötet, Halász Iván kétnyelvű monográfiája, a *Dél-Szlovákia az irodalomban [Sztereotípiák és interetnikus kapcsolatok] – Južné Slovensko v literatúre [Stereotypy a interetnické súvislosti]* sem erre vállalkozik [a könyv szabadon hozzáférhető a Selye János Egyetem online felületén]. Helyette egy különösen izgalmas és tanulságos kérdést jár körül, nevezetesen azt, hogy mikor, milyen formában és mely történelmi, társadalmi folyamatok háttere előtt került be Dél-Szlovákia a szlovák és – néhány esetben – a magyar irodalmi művekbe. „A szépirodalomnak ugyanis nemcsak az etnikai sztereotípiák formálásában, hanem azok leküzdésében is fontos szerepe van. Előbb azonban meg kell ismerni hátterüket és fejlődési dinamikájukat” [7.]. A kötet hasábjain egy igazán kiterjedt tabló tárul az érdeklődő szeme elé, melynek elemeit, tehát az egyes irodalmi műveket egy földrajzi régió, háttér és szimbólum, Dél-Szlovákia rendezi egymás mellé. Halász egymásba fűzött (mikro)elemzései nem a teljességre törekednek – hiszen az úgysem volna elérhető –, hanem lehetőség szerint kronologikus sorrendben, a kezdetektől és az eredőktől kiindulva, ám egészen a posztmodern jelenig terjedően tárgyalják egymás viszonylatában az irodalmi fősodor jeles alkotásainak Dél-Szlovákia-képét.

A munka eredetiségét a régió és sajátos színvilágának fókuszba állítása adja; a szlovákok és a magyarok egymás irodalmában megjelenő alakjairól, az azok ábrázolásakor működtetett, vissza-visszatérő, majd idővel elhalványuló sztereotípiákról, s egyáltalán a két irodalom összefüggéseiről előtte már mások is értekeztek. A teljesség bármiféle igénye nélkül a közelmúltból említhető Marta Fülöpová monográfiája, az *Odvrávajúce obrazy* [[Feleselő képek] 2014], mely a 19. századi magyar és szlovák próza összehasonlításával mutatott ki parallel megoldásokat a másik nemzethez tartozó szereplők karakterépítésében. Käfer István mára már klasszikusnak mondható *Vzajomnosti slovensko-madžarské* [[Szlovák-magyar kölcsönösség] 1984] című munkája a két nemzet irodalmának kapcsolódásairól értekezett, Žilka Tibor pedig több tanulmányban is – pl. *Južný klorit v slovenskej próze* [[Déli színvilág a szlovák prózában] 1981], *Etnicita ako prostriedok stereotypizácie [literárnych] postáv* [[Az etnikai hovatartozás mint az [irodalmi] alakok sztereotipizálásának eszköze] 2018] – foglalkozott a déli szereplők és a déli jellegzetességek megjelenésével a szlovák irodalomban. A 19. és a 20. századi szlovák irodalom, a közép-európai interetnikus kapcsolatok, valamint a regionalizmus iránt éppúgy érdeklődő Halász Iván korábbi munkái ugyancsak érintették már a kérdéskört. Közülük is kiemelkedik két monográfiája, a *Bevezetés a modern Szlovákia tanulmányozásába: a modern Szlovákia kézikönyve* [2008], amely a rendszerváltástól kezdődően 2007-ig tekinti át a Szlovákiában végbement politikai és társadalmi változásokat, valamint az *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí* [A Magyar Királyság és a szlovák identitásformák a hosszú 19. században] [2011], amely a soknemzetiségű Magyar Királyság háttere előtt tárgyalja a szlovák identitás alakulástörténetét. Mivel a szerző történészként és jogásként is ismert, munkáiban az egyes tudományterületekhez köthető megközelítési módok soha nem önmagukban állnak, de az elemzett kérdéskörök azok kölcsönhatásában kerülnek tárgyalásra.

Amiként a modern regionális tanulmányok is a régiók három szintjét különböztetik meg, a *Dél-Szlovákia az irodalomban* című munka is a legkiterjedtebb – makro- – szinttől halad a szűkebb közegek – mezo- és mikrorégiók – felé. Az előszót leszámítva a monográfia hat nagyfejezetből épül fel, melyekben az egykori szlovák területi koncepciók felől indítva a mai Szlovákia kialakulásán és irodalmi belakásán át jutunk el a dél-szlovákiai közeg ábrázolásának variánsaiig. Külön szakasz foglalkozik azonban a szlovákiai irodalmi művek magyar[ság]képével, Pozsony mint szlovák főváros korai irodalmi manifesztációival, a lévai mikrorégió ábrázolásának variációival s egyáltalán a többnemzetiségű szlovákiai kisváros(ok) irodalmi képével is. A fejezetek bár rendre összekapcsolódnak – az egyik precíziósan veszi górcső alá a másik által felvetett valamely szűkebb jelenséget –, mégis önmagukban is megállják a helyüket, tanulságaik pedig nemcsak a kiterjedt előismeretekkel rendelkező szakmai, akadémiai közönség, hanem a téma iránt érdeklődő laikus olvasók számára is könnyen kinyerhetők.

A szlovák irodalmi földrajz dinamikája című fejezet történettudományi alapozással nyit, hiszen végigveszi a 19. és 20. századi szlovák területi koncepciókat, gondolva itt többek között Csaplovics János néprajzi-nemzetiségi térképére, Pavol Jozef Šafárik tervezetére, majd az 1848/1849-es koronatarományi, valamint az 1861-es turócszentmártoni memorandum-gyűlés Felső-magyarországi Szlovák Kerületére. Az egykori Komárom és Esztergom vármegye, valamint a Csallóköz ezeknek a tervezeteknek még nem képezték a részét, ilyenformán azok különösebb szlovák irodalmi előképpel sem rendelkeztek, szemben például Budapestről vagy Békéscsabáról, ahol jelentős szlovák enklávék éltek. Dionýz Štúr, majd Jozef Hložanský-Balej Fehér-Magyarország koncepcióinak taglalása után végül eljutunk a vízváltó 1918-as évhez, amikor is a megalakuló Csehszlovákiában a saját specifikumokkal bíró dél-szlovákiai régió fokozatosan ugyancsak elnyerte a maga kereteit. Ekkor még egyértelműen egy virtuális és szimbolikus térségről beszélhettünk, amely sem előképpel, sem központtal nem rendelkezett – utóbbi kijelölése ma is nehézségekbe ütközne. „Ezen kívül ez a terület eltérő szerepet játszik az egyes nemzeti narratívákban. Cseh és szlovák oldalon eleinte félelmekkel kapcsolódott össze a magyar irredentizmussal szemben, [...] [m]agyar oldalon pedig idővel felvette a nemzetileg védekező régió jellegzetességeit” (15.). 1918 után a szlovák politika és irodalom olyan térségek belakásához is hozzáfoghatott, melyek korábban nem bírtak számára primátussal. Halász a 19. századi szlovák irodalom fejlődési térképének megrajzolása, valamint a szerzők területi kötődéseinek taglalása után a kelet integrálásának erővonalait vázolja. Az eredők közt Jonáš Záborský, Andrej Čorba, valamint Ján Andráščík munkásságáról értekeznek, de a régió tényleges irodalmi belakására csak a 20. század derekán került sor, mindenekelőtt Anton Prídavok [pl. *Svitanie na východe* [Virradat keleten]] és Jolana Cirbusová [pl. *Cez zatvorenú hranicu* [A lezárt határon át]] alkotásai révén; utóbbi több helyütt taglalta a szlovák-magyar kapcsolatokat is. Az utolsó nagy régió, Dél-Szlovákia szlovák irodalmi belakására csak a 20. század 70-es éveiben került sor. E területsáv irodalmi lenyomatai korábban csak a magyar szerzők, Jókai, Mikszáth, Madách és Krúdy műveiben tűntek föl, akik egyébként számos szlovák szereplővel dolgoztak, tanúskodva a két etnikum együttéléséről, jóllehet, az ő alkotásaik a mai Szlovákia egészének őrzik lenyomatait. Magyar vonatkozásban a későbbiekben úttörőnek bizonyult az 1936–37-ben megjelent, négykötetes *A szlovenszkói magyar írók antológiája* Dallos István és Mártonvölgyi

László szerkesztésében, amely a korabeli csehszlovákiai magyar irodalmi jelen felteképezésével a két nemzet irodalma közti párbeszéd kialakítását is célul tűzte ki. Utóbbi törekvésben az 1950-es években induló szerzők, többek között Cselényi László, Duba Gyula, Tőzsér Árpád, majd Grendel Lajos ugyancsak oroszánrészt vállaltak, az *Irodalmi Szemle*, valamint a Madách Könyvkiadó intézményes hozzájárulásával.

A *Dél-Szlovákia és a déli színvilág a szlovák irodalomban* című fejezet fókuszában három szerző, Ivan Habaj, Ladislav Ballek és Peter Andruška munkássága áll, akik rendkívül eltérő Dél-Szlovákia-képet alakítottak ki műveikben. Amíg Andruška alkotásai [pl. *Hodiny s kukučkou* [A kakukkos óra]] jószerével ignorálják a térség etnikai sajátosságaiból, a szlovák–magyar interetnikus kapcsolatokból adódó potenciális és történelmi konfliktusokat, ezáltal egyszersmind harmóniát is teremtve, Habaj művei [pl. *Dolníaky* [Alföld] és trilógiája, a *Kolonisti* [Telepesek]] konzekvensen ellenséges, elnyomó magyarságképet ábrázolnak, egy nemzeti-történelmi szempontból markánsan elkötelezett valóságolvasatot közvetítve, mindeközben pedig a kolonisták patetikus ábrázolását nyújtva. Ladislav Ballek számára ellenben a Dél a multietnikus és egzotikus fogalmakkal olvad egybe, melynek lenyomataként tekinthetünk a szerző képekben tobzódó, burjánzó prózanyelvére is. Műveinek [*Južná pošta* [Posta délen], *Pomocník* [A segéd], *Agáty* [Akácok]] visszatérő helyszíne az alternatív, határmenti ipolyság, melyet ő maga Palánknak nevez, amelyen többször is átvonulnak a történelem viharai, jóllehet azok tapasztalatát maga is csak saját nemzete szemszögéből közvetíti. A fejezetben szó esik az Alföld terminus jelentésváltozásairól is, amely 1918-előtt a jelentős szlovák enklávék révén a mai Magyarország dél-keleti régióit, később azonban Dél-Szlovákiát jelölte. Utóbbi jelentésmódosulásban oroszánrészt jutott a Habaj–Ballek–Andruška alkotta déli triász munkásságának, kiknek nevéhez köthetjük a hagyományos déli színvilág megalkotását is, a maga lomblevelű erdeivel, buja melegségével és végtelenbe vesző síkságaival, a hagyományos szlovák táj, a hideg, hegyes, túlevelű észak ellenpólusát adva. Halász műve 77-ik oldalán táblázatba rendezi a két régió és pólus egymáshoz képesti, szimbólumszerű sajátosságait a hárs–akác, vidékiesség–városiaság, stabilitás–dinamizmus, tisztaság–bujaság, mérsékeltesség–vadság, homogenitás–heterogenitás ellentétek mentén, melyeket korábban maga is részletekbe menően elemzett a művek egymáshoz képest is eltérő tapasztalatai révén. A fejezet záró, az 1989 utáni szlovák irodalom Dél-Szlovákia- és magyarságképet tárgyaló szakaszában Peter Pišťanek [*Rivers of Babylon*], Daniela Kapitánová [*Knihy o cintoríne* [Könyv a temetőről]], Pavol Rankov [*Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)* [Szeptember elsején (vagy máskor)]], Koloman Kocúr [*Sracia zbraň* [Szarfegyver]] és Peter Balko [*Vtedy v Lošonci. Via Lošonc [Akkor Lošoncon. Via Lošonc]*] művei kerülnek előtérbe, melyek mikroelemzéseik mind azt igazolják, hogy a szlovák irodalom folyamatosan felszámolja a történelmi tapasztalatokból fogant előítéleteket, s egyre inkább természetesként kezeli a nem is csak szlovák–magyar, de ténylegesen multietnikus közeget. Közben pedig a kortárs világ- és posztmodern irodalom tendenciáihoz is igazodik, amennyiben leszámol az ideológiákkal – vagy görbe tükröt állít nekik –, több szemszögéből közelít a korábban sokszor egyoldalú történelmi emlékezethez, felszámolja a tabukat, a nyelvi korlátokat – magyar nyelvű beékelésekkel is dolgozva –, és akár a spekulatív fikció eddig peremre szorított zsánerkódjait is dinamizálja műveinek világepítése során. Ilyenformán, bár már más értelemben, mint korábban, de a Dél

„továbbra is őrzi konfliktusos potenciálját a szlovák irodalomban és fokozatosan egyre mágiikusabb térséggé válik, amely képes az inspirációra” [76.].

A *Dél-Szlovákia az irodalomban* harmadik fejezete egy kronológiai csavar révén ismét a tulajdonképpeni kezdetektől tekinti át a szlovák irodalmi művek magyarságképét, a klasszikus alkotásoktól (Ján Chalupka, Svetozár Hurban Vajanský, Milo Urban, Božena Slančíková-Timrava, a 20. századból pedig Ladislav Nádaši-Jégé, Gejza Vámoš, Zuzka Zguriška, Vladimír Mináč és mások műveitől) haladva az iménti fejezetben is tárgyalt 1989 utáni opusokig. Mivel a szlovák nemzeti megújíhadástól kezdődően a nemzetépítés a magyar dominanciájú elődállam berkein belül, annak korlátozásai között történt, a magyarok a kezdetekkor óhatatlanul negatív szereplőkként tűntek föl, a hatalmat, a domináns többséget és népréteget, később pedig a hivatalnok-dzsentri embertípusát képviselve, igaz, az elmagyarosodott szlovákok – az úgynevezett „magyarónok” – adták a nemzetileg is elkötelezett művek negatív típuskarakterét. A déli triász esetében Habaj működteti leginkább a negatív sztereotípiákat, Andruška és Ballek azonban már árnyalják ezt a képet. Náluk „a magyarok már nem az államhatalom képviselői, ellenkezőleg, alkalmazkodniuk kell az új hatalmi viszonyokhoz. Vállalkozókészségük, dinamizmusuk került előtérbe, valamint a gyakran emlegetett déli bujaság és élvhajhászás. [...] [A] szocialista Csehszlovákiában élő magyarok már alig különböztek a szlovák többségtől, hasonló örömeik és gondjaik voltak” [87–88.]. 1989 után Pavol Vilikovský és Grendel Lajos műveivel a sztereotípiák ironikus és parodisztikus ábrázolása mellett az újraértelmezés tendenciái kerültek előtérbe a szlovák irodalomban; közösen jegyzett alkotásuk, a *Slovenský Casanova* [Szlovák Casanova] ennek mintapéldája, amiként Vilikovský *Krutý strojvodca* [Kegyetlen mozdonyvezető] című alkotása is. A fentebb értékelt 1989 utáni műveket olvasva pedig a befogadónak egyre inkább az az érzése támad, hogy a jelen magyar kisebbségének pozíciója „bizonyos túlzással – egyre inkább kezd hasonlítani a szlovákok helyzetére a 19. századi magyar irodalmi művekben” [91.].

A monográfia hátralévő három fejezete a mikroszintű régiók vizsgálatára vállalkozik, s mivel ezek a szakaszok terjedelmükben is elmaradnak a korábbi fejezetektől, közösen tárgyaljuk őket. Elsőként Pozsony kerül górcső alá, ám legalább annyira történészi, mint irodalomtudományi szempontból, a szakasz fókuszában pedig a város 1918 utáni belakása, előbb csehszlovák, majd szlovák többségű fővárossá formálása áll. A város lakossági összetételének változásairól, az impériumváltás folyamatáról, az annak következtében létesülő új [cseh]szlovák intézmények [Szlovák Nemzeti Színház, Komenský Egyetem] megalapításának körülményeiről és nehézségeiről egyaránt olvashatunk, s mindezt Ján Hrušovský *Umelci a bohémi* [Művészek és bohémek] című személyes élménybeszámolókon alapuló könyvének részleteivel kísérvé. A fejezet az első néhány évben Pozsonyba érkező művészek tevékenysége, a *Zlatá fantázia* [Arany Fantázia] nevet viselő vendéglőben formálódó pozsonyi szlovák bohémvilág kialakulása kapcsán is értekezik, ahogy elemzi Ladislav Nádaši-Jégé *Alina Országová* című regényének, illetve Ivan Horváth rövidprózáinak Pozsony-olvasatát is. A korábbiakkal ellentétben a fejezet sajnos nem követi végig a város irodalmi manifesztációinak sorát a jelen irodalmáig, s nem is dolgozik oly kiterjedt tablóval, jóllehet a szerző még az előszóban megjegyzi, hogy a másik meghatározó szlovákiai város, Kassa kapcsán is érdemes volna elkészíteni a pozsonyi változásokat elemzőhöz hasonló dolgozatot.

Mindezek tehát, könnyen lehet, a jövő tervei. A következő rész Léva városát állítja fókuszba, s olyan irodalmi műveket elemez, amelyekben annak többnemzetiségű volta, urbánus lakosságának belső rétegződése s lakosainak borászat iránti vonzalma egyaránt előtérbe kerülnek. A szakasz a magyar Féja Géza [*Bölcsődal*], a szlovák Anton Hykisch [*Atomové leto* [Atomnyár]], valamint a szlovákiai magyar Grendel Lajos műveinek vizsgálatát adja. A magyar és a szlovák irodalmi kánonban egyaránt kitüntetett szereppel bíró Grendel *New Hontja* már külön fejezetben kerül górcső alá, az ugyanis nem azonosítható pusztán a szerző szülővárosával, Lévával. *New Hont* a groteszk és abszurd dél-szlovákiai, multietnikus kisváros prototípusa és szimbóluma, ami a maga helyezkedő, alkalmazkodó, gyarló és mégis emberi karaktereivel jelképpé lett az irodalomban, s „a mű tulajdonképpen a kisvárosi közép-európaiság egyik általános érvényű alkotásaként is felfogható [...]. A legtöbb hős élni akart, és azt, hogy a többiek is élni hagyják, legalább részben úgy, ahogy ő szeretné. Ez nem csekély kívánság. Élni és élni hagyni a legszebb kívánságok közé tartozik ugyan, de kivitelezése nem olyan könnyű még a szép, dimbes-dombos közép-európai tájakon sem” [131–132.]. Léva mikrorégiója Halász Iván kitűnő választása volt, hiszen a hivatkozott szerzők révén több különböző etnikum irodalma felől sikerült bemutatni a várost, s ez akkor is igaz, ha az alkotások nem egyazon kor Lévájának lenyomatát őrzik. Megítélésem szerint Pozsony és Kassa kapcsán ugyancsak érdemes volna hasonló vizsgálatot folytatni, hiszen a két város – s különösen az első – a szlovákiai magyar szerzők alkotásaiban ugyancsak kitüntetett szerepet tölt be.

Noha a szlovák–magyar interetnikus kapcsolatok vizsgálata az elmúlt években mindkét nemzet szakírói számára, megannyi társadalomtudományi fronton különösen termékeny talajnak bizonyult – ezáltal is jelezve a 20. századi események nyomán fogant idegenkedés mind markánsabb háttérbe szorulását –, Halász Ivánnak sikerült egy igazán eredeti, mindezidáig fel nem tárt megközelítés alapján tárgyalnia Dél-Szlovákia és egyszersmind az ott élő magyarok megítélését a szlovák irodalmi művekben. Külön kiemelendő a szerző azon gesztusa, hogy kétnyelvű kötetként jelentette meg a munkáját, amivel nemcsak amellet foglal állást, hogy a mindkét nemzetet érintő kérdéseket taglaló művek mindkét fél számára elérhetőek kéne legyenek, ezáltal is közelebb hozva és belsővé téve a diskurzust, de megszólalásmódjával igazolja azt is, hogy az érzékeny kérdések is taglalhatók kritikusan és korrektül úgy, hogy egyik felet sem éri sértés. Halász Iván munkája már csak az iméntiek miatt is követendő példa lehet, hiszen, mint a magát sok nép és vérvonallal fiafént aposztrofáló lírai én is megjegyzi József Attila *A Dunánál* című versében: „A harcot, amelyet őseink vívtak, / békévé oldja az emlékezés / s rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés”. [*Selye János Egyetem Tanárképző Kar*]

BAKA L. PATRIK